

IWONA JAKIMOWICZ-PISARSKA

Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni

KOBIETY W POLITYCE WSPÓŁCZESNEJ GRECJI

Grecja pokazywana jest dzisiaj zwykle w kontekście kryzysu ekonomicznego oraz społecznego. To mały, położony peryferyjnie względem Unii Europejskiej kraj, który ma stosunkowo homogeniczną strukturę społeczną zarówno pod względem etnicznym, językowym, jak i religijnym. Ponadto grecki system wzajemnych relacji społecznych oparty jest na bliskich związkach osobistych lub rodzinnych, a wynikające z tego powiązania, tak w sferze ekonomii, jak i polityki, określane są często jako patronackie lub klientelistyczne¹. Z tej perspektywy analizowane są bieżące problemy i oceniane działania Grecji. Sytuacja, jaka ma miejsce w tym kraju od 2009 roku, wpłynęła między innymi na pozycję tamtejszych kobiet – zarówno na rynku pracy, jak i na scenie politycznej. Skutki długotrwałego kryzysu wymusiły liczne zmiany, a ich wpływ na miejsce, jakie zajmują kobiety, stał się szczególnie widoczny². Do tej pory tradycyjne i zhierarchizowane społeczeństwo greckie stanowiło naturalną barierę dla rozwoju indywidualnych oraz grupowych działań emancypacyjnych. Już wiele lat temu sfera publiczna, która była objęta działaniami państwa, została przypisana mężczyznom, zaś sfera prywatna miała być kobiecym dominium. Tradycyjnie

¹ I. Jakimowicz-Ostrowska, *Mniej greckości w Grecji, czyli kto z kim ma kłopot?*, „Sprawy Narodowościowe” 2012, 40, s. 151–164.

² H. Velissaris, *Greek crisis affecting gender equality*, „Νέος Κόσμος”, 18.03.2015, <http://neoskosmos.com/news/en/Greek-crisis-affecting-gender-equality> (25.03.2015).

mężczyzna jest głową rodziny i reprezentuje ją na zewnątrz, podczas gdy kobieta umacnia swoją matriarchalną pozycję wewnątrz struktur rodziny.

Historia działań kobiecych na niwie politycznej

Historia i tradycja współczesnej Grecji przypisała kobietom ważną rolę w kreowaniu tożsamości narodowej, ale jednocześnie ograniczyła przestrzeń ich działań. Z jednej strony miały być one strażniczkami greckości i wpajać swoim dzieciom poprzez wychowanie postawy progreckie, z drugiej natomiast odbierano im prawo głosu w przestrzeni politycznej i ekonomicznej. Budując stereotyp Greczynki, postrzegano ją w pierwszej kolejności jako matkę, strażniczkę domowego ogniska oraz bogobojną niewiastę, a rzadko dostrzegano kobietę, która mogłaby mieć własne ambicje realizowane poza rodziną. Wspierana przez Kościół tradycyjna struktura społeczna oraz utrwalany konserwatywny podział ma męskie i żeńskie sfery życia doczesnego, a także prowadzone przez duchownych nauki, nie sprzyjały emancypacji aż do połowy XX wieku. Co prawda od czasu utworzenia niepodległego nowożytnego państwa greckiego w 1831 roku wprowadzono nowoczesne regulacje prawne, które przyznawały Greczynkom całkiem spory wachlarz uprawnień, ale ich postrzeganie oraz przypisana tradycyjna rola nie zmieniły się jeszcze przez wiele dekad. Spora część deklaracji i zapisów prawnych, w tym te konstytucyjne, o równości kobiet i mężczyzn nie znajdowała swojego przełożenia na codzienną praktykę i kłóciła się z dotychczasowym modelem społecznym³. Realizacja tych deklaracji i zapisów była także ograniczana poprzez utrwalone w społeczeństwie prawa zwyczajowe, w tym te najistotniejsze, czyli dotyczące dostępu do edukacji oraz możliwości samodzielnego decydowania o kwestiach ekonomicznych. Pamiętać przy tym należy, że greckie społeczeństwo od

³ R. Dellios, *Institutions and gender empowerment in Greece*, „Humanities & Social Science Papers” 2008, Paper 279, http://epublications.bond.edu.au/hss_pubs/279 (13.02.2015).

pokoleń wykształciło system społeczny oparty na silnych więzach rodzinnych – praca kobiet związana z opieką nad dziećmi oraz starszymi była jednym z ważniejszych filarów społecznej ochrony socjalnej i przekładała się bezpośrednio na polityczne postrzeganie roli kobiety w przestrzeni publicznej. Emancypacja i dążenie kobiet do aktywności poza sferą prywatną zachwiała dotychczasowym stabilnym systemem relacji społecznych. Stąd też brały się nie tylko krytyka, ale i silny opór, także wśród samych kobiet, przed wszelkimi działaniami, które naruszałby dotychczasowy porządek.

W całej Europie, a nawet na całym świecie, sytuację kobiet zmieniły wydarzenia i konsekwencje obu wojen światowych. Także w Grecji doświadczenia wojenne oraz będące ich rezultatem zmiany w relacjach pomiędzy przedstawicielami poszczególnych pokoleń, jak również nowe obowiązki wykonywane przez kobiety pozbawione dotychczasowej opieki walczących z dala od domu mężczyzn pokazały im możliwości funkcjonowania z sferze publicznej. Dodatkowo prężnie działający i popularny wśród sporej części Greków od czasu II wojny światowej ruch komunistyczny wspierał aspiracje kobiet, otwarcie głosząc ich prawo do edukacji oraz angażując je w działania dotychczas zarezerwowane jedynie dla mężczyzn. Powoli zaczął zmieniać się obraz kobiety w greckiej sztuce, ewoluowała także jej pozycja w relacjach społecznych. Nie była ona już jedynie bierną i podporządkowaną mężczyźnie kruchą istotą, ale zyskała głos, którym mogła wypowiadać się w kwestiach dotychczas będących poza obszarem jej wpływów⁴.

Przełomowym wydarzeniem, które zapoczątkowało nową erę w relacjach społecznych i umocniło pozycję kobiet, był 18 stycznia 1953 roku, kiedy Greczynki po raz pierwszy wzięły udział w wyborach powszechnych. Paradoxem była jednak ich ówczesna nikła partycypacja, wynikająca z braku odpowiedniej informacji o samym fakcie przyznania im praw

⁴ Przykładem są tu powstające po 1945 roku literatura lub obrazy filmowe, w których główna bohaterka zyskuje zarówno siłę, jak i pozycję pozwalającą jej na wygłaszanie własnego zdania i w kwestiach politycznych, i ekonomicznych. Staje się ona partnerką, a nie tylko matką, siostrą, żoną lub córką dla otaczających ją mężczyzn.

wyborczych. Mimo niskiej frekwencji pań udało się wyłonić pierwszą grecką parlamentarzystkę – Eleni Skura (Ελένη Σκούρα, 1896–1991)⁵. Wydarzenie to stało się cezurą dla długotrwałego procesu zmian w postrzeganiu i funkcjonowaniu kobiet w sferze publicznej współczesnej Grecji.

Fot. 1. Eleni Skura – pierwsza grecka parlamentarzystka,
źródło: www.grreporter.info/en/women_greek_politics/10819

Podobnie istotną zmianę zapoczątkowała reforma edukacji, przeprowadzona w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych XX wieku, która miała doprowadzić do tego, by podstawowa edukacja była zapewniona wszystkim młodym Grekom niezależnie od ich płci. Mimo że na tle ówczesnej Europy działania proedukacyjne i reformy tego typu nie były niczym specjalnym, to w samej Grecji budziły głosy sprzeciwu. Dla części przedstawicieli tego konserwatywnego społeczeństwa czas spędzony przez dziewczynki w szkole nie miał być niczym dobrym i przynoszącym korzyści w przyszłości.

⁵ *Women in Greek Politics*, „GR Reporter”, 9.03.2014.

Fot. 2. Lina Tsaldari – pierwsza kobieta na stanowisku ministerialnym w Grecji⁶, źródło: www.grreporter.info/en/women_greek_politics/10819

Brak dalszych reform oraz niemal całkowite wykluczenie kobiet z życia politycznego w latach dyktatury (1967–1974) ponownie umocniły bariery oddzielające świat kobiet i mężczyzn, bariery, które już dawno zostały zlikwidowane w innych państwach ówczesnej Europy. Krótki okres nowo-czesnych rządów po obaleniu dyktatury wojskowej, trwający do 1981 roku, czyli wejścia Grecji do Wspólnoty Europejskiej, nie przyniósł wielkich zmian, które umacniałyby pozycję polityczną kobiet. Po upadku dyktatury wojskowej, a przed akcesją do Wspólnot Europejskich, czyli w latach 1974–1981, w Grecji przeprowadzono reformy prawne wspierające różność obu płci w życiu publicznym i społecznym, ale tradycja i kultura tego państwa pozostawały nadal główną podstawą budowania relacji rodzinnych i zawodowych, a także politycznych dla wielu, głównie młodych, Greczynek. Wówczas naprawy wymagało tak wiele sektorów życia publicznego – politycznego i prawnego, a także ekonomicznego – że temat praw kobiet

⁶ Lina Tsaldari została ministrem bezpieczeństwa publicznego w rządzie Konstantinosa Karamanlisa w 1956 roku, *Women in Greek politics*, www.grreporter.info/en/women_greek_politics/10819 (10.01.2016).

oraz ich udziału w przestrzeni publicznej został zepchnięty na dalszy plan. Co prawda kolejne rządy oraz nowe pokolenie starały się zmienić dotychczasowy układ struktury zawodowej oraz edukacyjnej wśród kobiet, ale nadal trafiały na dość istotny opór ze strony tradycyjnej i bardziej konserwatywnej części Greków⁷.

Z czasem jednak tym powolnym zmianom politycznym zaczęły towarzyszyć również i zmiany społeczne. Greczynki zaczęły dostrzegać szansę dla siebie w obszarach dotychczas zarezerwowanych głównie dla mężczyzn, a utwierdzały ich w tym co prawda nadal nieliczne, ale już aktywnie działające rodaczki, którym udało się wyjść poza dotychczasowe ramy funkcjonowania kobiet. W Grecji, mimo pluralizmu partyjnego, swoje wpływy zaczęły rozszerzać dwie główne siły, które na kolejne lata zdominują scenę polityczną – Nowa Demokracja (ND)⁸ oraz nowo powstała partia Andreasa Papandreu – PASOK⁹. Nie powrócono już do monarchii, a nowy ustrój państwa został określony jako republika. W 1975 roku wprowadzono konstytucję, której uchwalenie umocniło prodemokratyczne zmiany. Było także podstawą do upomnienia się o równe prawa oraz ich wprowadzania w życie przez coraz głośniej manifestujące swoje istnienie środowiska feministyczne. Mimo tych działań pozycja kobiet w Grecji nadal różniła się sporo od pozycji, jaką miały ich rówieśniczki w innych państwach europejskich¹⁰.

⁷ I. Jakimowicz-Ostrowska, *Kultura polityczna w dzisiejszej Grecji*, [w:] *Teoretyczne i praktyczne problemy kultury politycznej. Studia i szkice*, red. M. Banaś, Kraków 2013, s. 141–164.

⁸ Nowa Demokracja, gr. Νέα Δημοκρατία (Nea Dimokratia, ND) – grecka partia konserwatywno-liberalna, centroprawicowa, założona 4 października 1974 roku przez Konstantinosa Karamanlisa. Była następczynią istniejącej przed 1967 rokiem Unii Narodowo-Radykalnej. W latach 1974–1981, 1990–1993 oraz 2004–2009 partia rządząca. W latach 1997–2009 przewodniczącym partii był Konstantinos Karamanlis – bratanek jej założyciela.

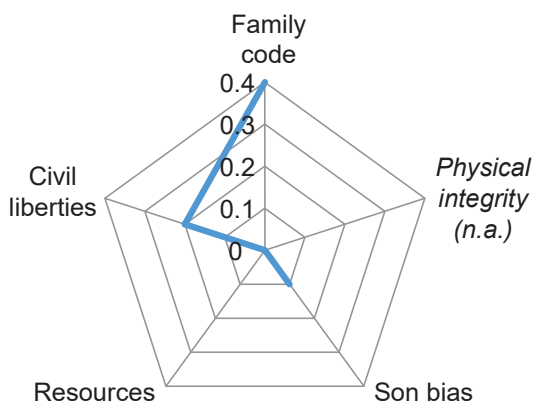
⁹ Ogólnogrecki Ruch Socjalistyczny lub Panhelleński Ruch Socjalistyczny (gr. Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα = Panellinio Sosialistiko Kinima, PASOK) – grecka partia centrolewicowa, założona w 1974 roku przez Andreasa Papandreu. Rządząca w latach 1981–1990, 1993–2004 oraz od wyborów w październiku 2009 roku. Od 18 marca 2012 roku przewodniczącym partii jest Ewangelos Wenizelos.

¹⁰ D.H. Close, *Greece since 1945: Politics, Economy and Society*, London 2002, s. 71–72, 217–219.

Kobiety w polityce Grecji po 1981 roku

Określając pozycję kobiet w danym społeczeństwie, najczęściej używa się pięciu podstawowych obszarów, których zbadanie daje obraz możliwości oraz szans kobiet na aktywność w danym państwie. Obszary te to: możliwość zdobycia wykształcenia, możliwość zatrudnienia oraz sytuacja ekonomiczna, życie rodzinne oraz małżeństwo, udział w życiu politycznym i – jako ostatni – opieka zdrowotna¹¹.

Wykres 1. Poziom dyskryminacji kobiet w Grecji w 2014 roku

Źródło: na podstawie danych zebranych przez Social Institutions & Gender Index, www.genderindex.org/sites/default/files/spider_charts/GRC.png (13.02.2015).

Do czasu wejścia Grecji do Wspólnoty Europejskiej wiele z tych obszarów nie było polem działania rządu ani nie podlegało istotnym reformom umożliwiającym kobietom zwiększenie ich aktywności oraz umocnienie

¹¹ C. Safilios-Rothschild, *The current status of women cross-culturally: changes and persisting barriers*, „Theological Studies” 1975, 36, 4, s. 577–604, <http://cdn.theologicalstudies.net/36/36.4/36.4.1.pdf> (12.01.2016).

znaczenia w przestrzeni publicznej państwa. Mimo podejmowanych działań sytuacja polityczna kobiet nie uległa radykalnej zmianie po akcesji. W 1983 roku wprowadzono w Grecji nowe prawo rodzinne, które między innymi pozwalało kobietom na zachowanie nazwiska panieńskiego po ślubie czy też przekazanie go dzieciom, uregulowało status małżeństw cywilnych oraz alimentów dla rozwiedzionych kobiet, które poza pracą w domu nie były aktywne zawodowo¹². Zmiany te, mimo że istotne i zdecydowanie prokobiece, nie stanowiły jednak żadnego istotnego przełomu. Były raczej rezultatem dołączenia Grecji do rodziny WE, a kolejne rządy w Atenach zmuszone były do akceptacji najważniejszych europejskich standardów oraz związanych z nimi regulacji prawnych. Nie oznacza to, że rządząca przez większą część lat osiemdziesiątych XX wieku lewicowa partia PASOK nie wykorzystała potencjału organizacji feministycznych oraz instytucji promujących prawa kobiet, a tym samym pozostawała obojętna na możliwość pozyskania ich głosów. Wyrazem tego pragmatycznego podejścia było utworzenie w 1985 roku sekretariatu generalnego do spraw równości płci¹³. Nadal jednak Grecja była postrzegana – i wciąż jest – jako jedno z bardziej zapóźnionych społecznie i kulturowo państw należących do Unii Europejskiej. Mimo że w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku wzrastał współczynnik scholaryzacji kobiet w społeczeństwie¹⁴ i coraz więcej z nich podejmowało pracę zawodową, zajmując nieraz wysokie stanowiska i pełniąc ważne funkcje publiczne, nadal spora grupa stykała się ze zjawiskiem szklanego sufitu i nie była w stanie realizować swoich ambicji oraz zyskać pełnej niezależności finansowej. W dzisiejszej Grecji niemal 100% dzieci objętych jest obowiązkiem szkolnym, a zjawisko

¹² K. Davaraki, *The Policy on Gender Equality in Greece – Report 2013*, Brussels 2013, www.europarl.europa.eu (22.05.2014).

¹³ W 1989 roku został przemianowany na Centrum do spraw równości, w 2005 roku jego zadania przejął Ombusman, którego zadaniem jest walka i zapobieganie wszelkiego rodzaju dyskryminacjom, a nie tylko skupianie się na wyrównywaniu szans kobiet i mężczyzn.

¹⁴ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Education_statistics/pl/ (23.08.2016).

analfabetyzmu zostało niemal całkowicie wyeliminowane. Wzrasta także systematycznie odsetek młodych kobiet kończących studia oraz doksztalujących się¹⁵.

W latach osiemdziesiątych XX wieku niezapomnianą postacią greckiej sceny politycznej, a nawet jej ikoną była Melina Mercouri (właśc. Μαρία Αμαλία Μερκούρη)¹⁶ – wieloletnia minister kultury wywodząca się z ramienia PASOK¹⁷.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku wszystkie partie, poza komunistami, zdecydowały się wprowadzić system kwotowy, aby umożliwić kobietom zasiadanie w ich gremiach decyzyjnych. Najbardziej wpływową kobietą na greckiej lewicy była, wybrana w 1990 roku na sekretarza generalnego Komunistycznej Partii Grecji, Aleka Papariga (Αλέκα Παπαρήγα)¹⁸.

¹⁵ www.quandl.com/collections/ (5.12.2016).

¹⁶ Maria Amalia Merkuri (1920–1994) – po upadku dyktatury w 1974 roku powróciła do Grecji. Działała w partii PASOK. W 1981 roku została pierwszą kobietą na stanowisku ministra kultury. Sprawowała ten urząd do 1989 i później w 1993 roku. 13 maja 1985 roku podczas spotkania Rady Europejskiej przedstawiła ideę zintegrowania Europejczyków za pomocą kultury, co doprowadziło do powstania inicjatywy Europejskich Miast Kultury, a potem Europejskiej Stolicy Kultury. Wybitna aktorka grecka. D. Sturis, *Niepokorna Melina Mercouri – ostatnia grecka bogini*, „Wysokie Obcasy” (dodatek do „Gazety Wyborczej”), 3.06.2013.

¹⁷ Później na stanowisku ministerialnym były także inne kobiety: Vasso Papan-dreou (minister rozwoju 1996–1999, minister administracji wewnętrznej 1999–2001, minister środowiska 2001–2004), Anna Psarouda-Benaki (minister kultury, sprawiedliwości), Marietta Yianakou (minister zdrowia, edukacji), Louka Katzeli (minister ekonomii i zatrudnienia), Fani Palli-Petralia (minister turystyki i rozwoju), Dora Bakoyannis (minister kultury, spraw zagranicznych), Elisabetta Papazoi (minister kultury), Catherine Badzeli (minister rolnictwa), Mariliza Xenoyanakopoulou (minister zdrowia), Tina Barbili (minister środowiska), Anna Diamantopoulou (minister edukacji), Olga Kefaloyani (minister turystyki). *Women in Greek politics...*

¹⁸ Aleka Papariga (ur. 1945) – w 1968 roku wstąpiła do nielegalnej wówczas Komunistycznej Partii Grecji, brała udział w ruchu wspierającym rodziny więźniów politycznych. Sama również została aresztowana na okres czterech miesięcy. Była wśród założycieli Federacji Kobiet Grecji. W 1974 roku weszła do regionalnych władz KKE, a w 1978 roku została członkinią komitetu centralnego partii. W 1991 roku stanęła na czele partii, funkcję tę pełniła nieprzerwanie przez ponad 22 lata. W 1993 roku po raz pierwszy została wybrana na posłankę do parlamentu. Reelekcję uzyskiwała w kolejnych wyborach w 1996, 2000, 2004, 2007, 2009 oraz w obu wyborach w 2012 roku.

Swoją niezwykle silną i wpływową pozycję utrzymała przez kolejne 22 lata. W tym samym roku na liderkę lewicowej koalicji Synaspismos wybrana została inna kobieta – Maria Damanaki (Μαρία Δαμανάκη)¹⁹. Utrzymała się na stanowisko do wyborów w 1993 roku, kiedy lewicowa koalicja nie weszła do parlamentu.

W 2000 roku został zmieniony paragraf 2 artykułu 116 greckiej konstytucji – wprowadzono odpowiedzialność państwa za ochronę kobiet i działania na rzecz wyeliminowania ich dyskryminacji w sferze publicznej²⁰. Ponadto w tym samym roku wprowadzono zapis prawny mówiący o obowiązku zatrudnienia w sektorze publicznym co najmniej jednej trzeciej kobiet, a rok później w sposób prawny uregulowano kwestie prawa wyborczego, które mówiło o konieczności umieszczania co najmniej jednej trzeciej kobiet na listach kandydatów do władz ogólnokrajowych, jak i lokalnych²¹. Nadal jednak poziom partycypacji kobiet w parlamencie greckim nie przekracza pułapu 20%²².

Każdorazowo kandydowała w okręgu wyborczym Ateny B. W styczniu i wrześniu 2015 roku ponownie wchodziła w skład parlamentu – tym razem jednak z listy krajowej komunistów, [www.hellenicparliament.gr/en/Vouleptes/Viografika-Stoicheia/?MP\(25.03.2016\)](http://www.hellenicparliament.gr/en/Vouleptes/Viografika-Stoicheia/?MP(25.03.2016)).

¹⁹ Maria Damanaki (ur. 1952) – w czasach studenckich działała w ruchach opozycyjnych przeciwko juncie czarnych pułkowników. Z powodów politycznym więziona od listopada 1973 do lipca 1974 roku. Pierwotnie członkini Partii Komunistycznej, w latach osiemdziesiątych XX wieku dołączyła do partii PASOK. Od 1977 roku zasiada w parlamencie Grecji. W latach 2010–2014 była komisarzem Unii Europejskiej ds. gospodarki morskiej i rybołówstwa w Komisji Europejskiej.

²⁰ P. Meier, E. Lombardo, M. Bustelo, M. Pantelidou Maloutas, *Gender mainstreaming and the bench marking fallacy of women in political decision-making*, „The Greek Review of Social Research, Special issue Differences in the framing of gender inequality as a policy problem across Europe”, 2015, 117 B1, s. 35–61, http://pendientedemigracion.ucm.es/info/target/Art%20Chs%20EN/ArtPolpart_GRSR_05EN.pdf (12.05.2016).

²¹ M. Stratigaki, *Gender equality in Greece: European orientation or national practices?*, [w:] *European Integration and Greece. Economy, Society, Policies*, ed. N. Mavreyias, T. Sakellaropoulos, Athens 2006, www.mariastratigaki.gr/en/ (20.02.2015).

²² Dane ze strony parlamentu greckiego, www.hellenicparliament.gr (10.10.2016).

Pierwszą kobietą na stanowisku marszałka parlamentu greckiego była wybrana w 2004 roku członkini Nowej Demokracji Anna Psarouda-Benaki²³.

Greczynki w czasie kryzysu

Ścieranie się w czasie minionych trzech dekad dwóch sprzecznych tendencji – z jednej strony greckiego tradycjonalizmu, a z drugiej, podobne jak w innych krajach europejskich, problemów demograficznych – nie doprowadziło do radykalnych zmian czy decyzji, które istotnie zmieniałyby sytuację wielu Greczynek. Oczywiście widoczne były zmiany w liczbie kobiet zdobywających wyższe wykształcenie czy decydujących się na podjęcie pracy zawodowej, ale nie był to efekt skorelowanych działań państwa, a raczej konsekwencja zmiany stylu życia w ciągu ostatnich 50 lat w Europie. Coraz więcej młodych Greczynek decydowało się na wieloletnią edukację, podejmowało pracę zarobkową i postanawiało, nieraz pod wpływem wyjazdów zagranicznych, przeprowadzić się do większych ośrodków miejskich oraz uniezależnić się finansowo od rodziny – po prostu zmieniało dotychczas przypisany kobietom styl życia. Kobiety nie tylko decydowały się na udział w życiu publicznym, ale także zaczęły odgrywać coraz większą rolę w polityce greckiej, czego dowodem jest stale rosnąca od lat dziewięćdziesiątych XX wieku liczba posłanek wybieranych do parlamentu greckiego (tabela 1). Przemiany te, trwające wiele lat i obejmujące kolejne pokolenia, zaowocowały częściową zmianą społeczną²⁴. Można co prawda uznać, że lata 1981–2008 były okresem dynamicznych procesów pozwalających kobietom na zajęcie nowych pozycji w strukturze społecznej, a w tym czasie

²³ Anna Psarouda-Benaki (ur. 1934) – grecka prawniczka i działaczka. Od 1981 roku członkini Narodowej Demokracji. W latach 1990–1992 była ministrem kultury, w latach 1992–1993 ministrem sprawiedliwości, a w latach 2004–2007 marszałkiem parlamentu greckiego.

²⁴ M. Pantelidou-Maloutas, *Women and Politics. The Political Profile of Greek Women*, Athens 1992, s. 397–408.

nastąpiły znaczne zmiany prawne i społeczne, dzięki którym poprawiła się ich pozycja, to nadal jednak utrzymujący się hierarchiczny układ rodzinny oraz stereotypowe role, jakie przypisano mężczyznom i kobietom, znajdowały odzwierciedlenie w greckim prawodawstwie oraz życiu codziennym. To właśnie kultura i tradycja były czynnikami najbardziej hamującymi i ograniczającymi proces emancypacji kobiet na przełomie XX i XXI wieku w Grecji.

Dopiero skutki skompilowanej sytuacji ekonomicznej, wynikającej z ciągnącego się od ostatnich kilku lat kryzysu, warunkują coraz bardziej widoczną ewolucję pozycji kobiet zarówno w sferze ekonomicznej, jak i politycznej dzisiejszej Grecji oraz zmuszają jej obywateli do ponownego prze-myślenia dotychczasowych rozwiązań prawnych i społecznych współczesnej pozycji kobiet.

Myśląc o greckiej polityce, poza tradycyjnymi uwarunkowaniami kulturowymi, należy pamiętać o pewnych charakterystycznych, wynikających z nich elementach systemu politycznego tego kraju. Jego cechą jest niezwykle silna na tle innych państw UE pozycja premiera oraz scentralizowane zarządzanie wewnątrz partii politycznych, a także ideologizowanie wszelkich działań ich członków. Do ostatnich wyborów w 2015 roku była to także scena polityczna zdominowana przez dwie główne partie: lewicowy PASOK oraz prawicową ND, które niespecjalnie musiały liczyć się z mniejszymi ugrupowaniami politycznymi oraz ich reprezentantami w parlamencie. Pomimo rozmaitych sytuacji politycznych układ ten przez wiele lat był stabilny i pozwalał zwykle na realizację pełnej cztero-letniej kadencji naprzemiennie rządzących dwóch głównych partii. Sytuację zmienił dopiero kryzys ekonomiczny, trwający nieprzerwanie do dziś od 2009 roku – konieczne okazały się bowiem zmiany w gospodarce państwa, które wpłynęły na duże niezadowolenie i protesty społeczne, a w efekcie stały się powodem zmiany dotychczasowego *status quo* na scenie politycznej Grecji.

Tabela 1. Udział kobiet w parlamencie greckim w latach 1981–2015

Wybory do parlamentu	Liczba kobiet parlamentarzystek w trzysobowym parlamencie	Procentowa liczba parlamentarzystek
październik 1981	13	4,33
czerwiec 1985	11	3,67
listopad 1989	20	6,67
kwiecień 1990	16	5,33
październik 1993	18	6
wrzesień 1996	19	6,33
kwiecień 2000	26	8,67
marzec 2004	39	13
wrzesień 2007	48	16
październik 2009	52	17,33
maj 2012	56	18,67
czerwiec 2012	63	21
styczeń 2015	69	13
wrzesień 2015 (do teraz)	59	19,67

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ze strony internetowej parlamentu greckiego: www.ipu.org/parline-e/reports/2125_arc.htm (23.03.2016).

W czasie kryzysu najwięcej kobiet powołał do swojego rządu w 2009 roku Jorgos Papandreou: na trzydziestu siedmiu ministrów aż pięć kobiet zajęło to stanowisko (24,3%). Wybrany w Atenach ostatni parlament, w którym najbardziej wpływowa okazała się SYRIZA²⁵ – z jej młodym,

²⁵ SYRIZA, czyli Koalicja Radykalnej Lewicy (gr. Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς, ΣΥΡΙΖΑ) – działająca od 2004 roku grecka lewicowa, umiarkowana

jak na warunki greckie, liderem – deklarował większy udział kobiet w życiu publicznym i dopuszczenie ich do głosu w czasie debat nad najważniejszymi kwestiami zarówno politycznymi, jak i ekonomicznymi. Po jesiennych wyborach w 2015 roku zajęły one pozycje w siedmiu ministerstwach nowo powstałego rządu Aleksisa Tsiprasa²⁶. Żadna z nich nie miała jednak kierować ani jednym z tzw. kluczowych ministerstw. Pewną ciekawostką jest, że w okresie niemożności powołania rządu po wyborach w maju 2015 roku i w oczekiwaniu na wyniki kolejnych zaplanowanych na wrzesień 2015 roku funkcję tymczasowego premiera – po raz pierwszy w historii Grecji – sprawowała prezes Sądu Najwyższego Wasiliki Thanu-Christofilu (Βασιλική Θάνου-Χριστοφίλου)²⁷. Niemniej jednak wybór tej sześćdziesięcioletniej doświadczonej prawniczki, podyktowany czynnikami formalnymi, budził liczne protesty opozycji.

Nie jest zaskoczeniem, że w społeczeństwie, w którym praca zawodowa jest obowiązkiem mężczyzny, a jedynie przywilejem kobiety, to te ostatnie zaczęły w pierwszej kolejności odczuwać skutki redukcji zatrudnienia, obcinania płac czy wreszcie innych reform, które w pośredni sposób wpływały negatywnie na rynek pracy w Grecji. Jak wynika z licznych analiz i opinii w wyniku kryzysu ekonomicznego w Grecji znacznej zmianie uległa struktura zatrudnienia. Kryzys ten okazał się wyjątkowy trudny ze względów zawodowych dla wielu Greczynek²⁸. Według danych Eurostatu w ostatnich latach Grecja ma najwyższy wzrost bezrobocia wśród kobiet

eurosceptyczna partia polityczna, powstała jako koalicja radykalnie lewicowych, eurokomunistycznych, trockistowskich i alterglobalistycznych ugrupowań politycznych. Poglądy partii określane są jako demokratyczno-socjalistyczne i lewicowo-narodowe; <https://pl.wikipedia.org/w/index.php?search=Syriza&title=Specjalna:Szukaj&profile=default&fulltext=1&searchToken=bqcssfq9bhab1frs9ubmmcp1a> (11.02.2015).

²⁶ *46 ministers, including 7 women in Tsipras' new government*, www.grreporter.info/en/46_ministers_including_7_women_tsipras%E2%80%99_new_government/13321 (25.04.2016).

²⁷ Wasiliki Thanu-Christofilu (ur. 1950) – prawniczka i sędzina.

²⁸ *Greek crisis women especially hard*, www.theguardian.com/world/greek-election-blog-2012/2012/jun/15/greek-crisis-women-especially-hard (28.02.2015).

ze wszystkich państw Unii – sięga on około 30%²⁹, przy czym najwyższy odsetek bezrobotnych kobiet jest w przedziale wiekowym od dwudziestu do dwudziestu dziewięciu lat i sięga on aż niemal 50%, podczas gdy dla mężczyzn w tym samym wieku wynosi on około 40%.

Tabela 2. Rynek pracy kobiet i mężczyzn ze względu na płeć w latach 2009–2012 (w %)

Lata	Bezrobotni			Zatrudnieni		
	Wszyscy	Mężczyźni	Kobiety	Wszyscy	Mężczyźni	Kobiety
2009	9,6	7,0	13,1	65,8	78,8	52,7
2010	12,8	10,2	16,5	64,0	76,2	51,7
2011	18,4	15,7	22,1	59,9	71,1	48,6
2012	25,4	22,7	29,0	55,3	65,3	45,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu oraz greckiego urzędu statystycznego ELSTAT: www.statistics.gr (26.06.2016).

Jedną z reform greckiego systemu emerytalnego, wymuszoną przez Unię, było podniesienie wieku przechodzenia na emeryturę kobiet z pięćdziesięciu lat jeszcze w 2010 roku do sześćdziesięciu pięciu lat od 2013 roku, bez wliczania do czasu zatrudnienia okresu urlopów macierzyńskich i wychowawczych. Było to działanie nie tylko spełniające żądanie Brukseli, ale również forma „wypchnięcia” części kobiet z rynku pracy. Obawiając się zmiany przepisów, same przechodziły na emeryturę przed 2013 rokiem. Ponadto dla coraz większej liczby rodzin emerytura, przy rosnącym bezrobociu, stawała się jedynym w miarę pewnym źródłem utrzymania. Stąd też część kobiet była nakłaniana do przejścia na emeryturę, aby zagwarantować sobie i bliskim, choć w tak minimalnym stopniu, jakikolwiek dochód.

²⁹ Dla porównania na rok przed eksplozją kryzysu w 2008 roku wynosił on zaledwie 8,5% (dane za: Eurostat).

Oficjalnie rząd w Atenach nigdy nie przyznał się, że ratuje miejsca pracy dla mężczyzn kosztem kobiet. Prawdą jednak jest, że tylko w pierwszych miesiącach kryzysu, tj. między 2008 a 2009 rokiem, bezrobocie wśród kobiet wyraźnie wzrosło – o 1,7%; tym w wieku 35–44 lata o około 2%, a w wieku 25–34 o 1,5%³⁰. Co prawda w latach od 2010 do 2013 wprowadzono w Grecji czteropunktowy program mający na celu ochronę kobiet na rynku pracy³¹, jego założenia sprowadzały się jednak do haseł dotyczących:

- ochrony praw kobiet oraz zapewnienia im możliwości awansu zawodowego;
- zapobiegania wszelkim formom dyskryminacji oraz przemocy wobec kobiet;
- poparcia dla podejmowania pracy zawodowej przez kobiety oraz ich ekonomicznej niezależności;
- podjęcia działań mających na celu promocję zmiany dotychczasowej, kulturowo usankcjonowanej, pozycji kobiet.

Niestety nie szły za nimi żadne konkretne działania prawne ani decyzje polityczne, które ratowałyby kobietom miejsca pracy i gwarantowały ich zachowanie w czasie ciąży czy urlopów wychowawczych. Co więcej, same kobiety, widząc swoją pogarszającą się sytuację na rynku pracy, odwlekają moment usamodzielnienia się albo wręcz decydują na wyjazd z kraju.

Wymuszane na rządzie greckim redukowanie zatrudnienia w sektorze państwowym, w którym większość zatrudnionych stanowiły kobiety, dodatkowo zwiększało współczynnik ich zatrudnienia. Działo się tak, mimo że kobiety częściej aniżeli mężczyźni godziły się na redukcję etatów o połowę, zmniejszanie wynagrodzenia lub nieodpłatność za urlopy, byleby tylko zachować miejsce pracy. Pamiętać przy tym należy, że jeszcze przed pojawieniem się kryzysu zarobki kobiet były średnio o 20% niższe aniżeli pracujących na tych samych stanowiskach mężczyzn. Także wpływ kryzysu na finansowanie tradycyjnie zdominowanych przez kobiety sektorów,

³⁰ L. Woestman, *The Global Economic Crisis and Gender Relations: The Greek Case*, Toronto 2011, s. 7.

³¹ Narodowy Program Rozwoju w latach 2007–2013 w Grecji, www.isotita.gr (28.02.2015).

takich jak opieka zdrowotna czy edukacja, pozbawił sporą ich grupę pracy i przyczynił się do wzrostu bezrobocia wśród tych właśnie obywateli. Jak pokazują dane, wykształcenie nie chroni kobiet na rynku pracy w czasie kryzysu. Mimo podobnego, a nawet lepszego od mężczyzn wykształcenia to one częściej stają się bezrobotne niż ich koledzy³². Pracę straciły nie tylko bardzo dobrze i dobrze wykształcone kobiety, ale także setki słabo wyedukowanych i zatrudnionych na najniższych stanowiskach sprzątaczek, pomocy kuchennych czy różnego rodzaju pracownic fizycznych. Dla nich powrót do pracy zawodowej, często także z powodu wieku, będzie prawdopodobnie niemożliwy, nawet gdyby kryzys został opanowany w ciągu kilku najbliższych miesięcy. Na to jednak nawet najwięksi optymiści nie dają szans.

W wyniku frustracji wywołanej skutkami kryzysu pogorszyła się również społeczna sytuacja kobiet, czego wyrazem jest wzrost zjawiska przemocy, której doświadczyły w ciągu ostatnich pięciu lat, w porównaniu z poprzednimi dekadami³³. Ponadto rząd, tłumacząc się kryzysem, zaczął zamykać finansowane dotychczas z budżetu państwa ośrodki pomocy dla ofiar przemocy domowej oraz dla samotnych matek³⁴. Ponownie pojawiły się konserwatywne głosy, że dzięki temu załamaniu na rynku pracy kobiety powrócą do swojej tradycyjnej roli i zamiast pracą zawodową zajmą się domem i opieką nad dziećmi³⁵. Dzieje się jednak odwrotnie – coraz mniej

³² P.E. Petrakis, *The Greek Economy and the Crisis: Challenges and Responses*, Berlin 2012, s. 87–126.

³³ Por. F. Svarna, *Financial Crisis and Domestic Violence – The Case of Greece*, <http://thewip.net/2014/05/29/financial-crisis-and-domestic-violence-the-case-of-greece> (28.02.2016); *Country Report: Violence against women and migrant and minority women – 2012*, www.wave-network.org/sites/default/files/05%20GREECE%20END%20VERSION.pdf (28.02.2016).

³⁴ *Greece: Government to close all support structures for women survivors of violence, using the economic crisis as an excuse*, www.wave-network.org/content/greece-government-close-all-support-structures-women-survivors-violence-using-economic (22.05.2015).

³⁵ J. Manganara, *The effects of the economic crisis on women in Europe*, <http://womenalliance.org/the-effects-of-the-economic-crisis-on-women-in-europe> (16.03.2015).

kobiet decyduje się na założenie rodziny i powiększenie jej o potomków³⁶. Niestety niektóre raporty wskazują, że w wyniku ubóstwa kobiety coraz częściej, zamiast pozostać w domu, decydują się na nielegalną prostytutkę, chcąc w ten sposób utrzymać rodzinę i dzieci³⁷.

Efektom kryzysu oraz konieczności zdecydowanie bardziej oszczędnego gospodarowania środkami finansowymi, przy jednoczesnym ograniczonym dostępie do publicznej służby zdrowia, jest zaniechanie przez kobiety wielu badań profilaktycznych, przerwanie lub ograniczenie dorycznego leczenia oraz całkowite zaprzestanie korzystania z profesjonalnej opieki medycznej. Musi to prowadzić w dalszej perspektywie do pogorszenia się poziomu zdrowia całej populacji i będzie generować wyższe koszty utrzymania społecznego w przyszłości³⁸. Poza kwestiami gospodarczymi ostatnie lata są dla Greków i Greczynek pasmem nieustannie zwiększającej się presji i wzmożonych oczekiwań ze strony państw Unii Europejskiej. Słyszeli oni coraz głośniej formowane zarzuty o braku współpracy, ociąganiu się z wszelkimi reformami oraz, oparte na stereotypach, inwektywy. Może jednak słusznie mają oni poczucie, że centrum podejmowania decyzji, bez ich wiedzy i zgody, z Aten zostało przeniesione do Brukseli, a oni sami zostali oszukani i przestali sami decydować o swoim państwie. To nie oni sami postanawiają o kolejnych reformach czy cięciach finansowych, a zmuszani, tracący suwerenność, politycy działają pod dyktando instytucji i stron, które w pewnym stopniu także winne są, chociażby poprzez grzech zaniechania, obecnemu zadłużeniu i fatalnej kondycji greckiej gospodarki. Nigdy bowiem w interesie żadnej ekipy rządzącej nie było i nie jest uświadamianie wyborcy, na jakich zasadach otrzymywane

³⁶ M. Tsimitakis, *Abortions up 50 percent in Greece since start of the crisis*, www.ekathimerini.com/203320/article/ekathimerini/community/abortions-up-50-percent-in-greece-since-start-of-the-crisis (3.04.2015).

³⁷ N.M. Onti, *Crisis Forces Greek Women into Prostitution*, <http://greece.greekreporter.com/2013/08/25/crisis-forces-greek-women-into-prostitution> (20.04.2015).

³⁸ F. Bettio [et al.], *The Impact of the economic crisis on the situation of women and men and on gender equality policies. Synthesis Report*, Luxembourg 2013, http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/130410_crisis_report_en.pdf (23.05.2015).

są przez lata środki, jakiego rodzaju cele powinny być za nie osiągnięte oraz w jakiej formie dane rządy zgodziły się je rozliczyć. Tak też przez lata zachowywali się, niezależnie od opcji politycznej, greccy politycy – chętnie i szerokim gestem, a także nie zawsze zgodnie z zakładanym przeznaczeniem wydający pieniądze pożyczane od bogatszych państw Unii oraz ulegający ułudzie, że owo źródło wsparcia nigdy nie wyschnie. Dlatego też w oczach przeciętnego Greka dzisiejsze zachowanie państw Unii jest wynikiem niesprawiedliwego traktowania, chęci okradzenia oraz upokorzenia ich kraju i wiąże się raczej z chęcią ochrony własnych bogatych gospodarek aniżeli faktyczną pomocą. Greczynki jednak, skupione często na ratowaniu budżetów domowych albo takim nimi gospodarowaniu, aby móc przetrwać kolejny miesiąc, podchodzą do tych bieżących wydarzeń, coraz częściej i głośniejszym wyrażając swoje poglądy politycznie i włączając się nie tylko w działania poprzez udział w wyborach, ale także angażując się w coraz liczniejsze formy protestu wobec aktualnego stanu rzeczy.

Konkluzje

Jak jednoznacznie wynika z zaprezentowanej powyżej analizy, Greczynki od czasu powstania nowożytnego państwa greckiego nie miały możliwości zdobycia stałej i silnej pozycji na arenie politycznej ani w innych sferach przestrzeni publicznej. Mimo trudności starały się jednak systematycznie, korzystając z pojawiających się co jakiś czas możliwości, poszerzać pole swoich działań. Zdobywając wykształcenie i kreując sprzyjające okoliczności w najbliższym sobie środowisku, powoli, ale konsekwentnie wkraczały w obszary życia dotąd zarezerwowane wyłącznie dla mężczyzn. Doprowadziły zatem, wykorzystując zmieniającą się sytuację w Europie i samej Grecji, do wzrostu swojego udziału zarówno w życiu politycznym, jak i ekonomicznym i społecznym współczesnego państwa. Wysiłki te, w konfrontacji z dość skostniałą i zachowawczą postawą części społeczeństwa, nie pozwoliły jednak, aby ich pozycja była równa tej, jaką uzyskiwały inne Europejki w swoich krajach. Wiele reform czy praw było zbyt późno, w stosunku

do państw Unii, wprowadzanych w życie, a ich efekty nie miały szansy stać się przyczynkiem do dalszej zmiany pozycji kobiet w Grecji. Wydarzenia, które miały miejsce w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, pozwalały jednak na ostrożny optymizm i nadzieję na dalszą zmianę w pierwszych latach XXI wieku. Zdecydowanie jednak sytuacja kobiet zmieniła się w wyniku załamania się greckiej gospodarki i gwałtownego pogorszenia się sytuacji ekonomicznej w kraju oraz na świecie po 2008 roku. Skala załamania gospodarczego, jaka ujawniła się w Grecji, oraz fatalny stan finansów państwa w dość istotny sposób ograniczyły możliwość aktywnego działania kobiet w sferze publicznej. Wprowadzanym cięciom i reformom od kilku lat towarzyszy cichy pomruk zwątpienia części ekonomistów, politologów i socjologów, którzy ostrzegali, że działania te mogą w konsekwencji doprowadzić do eskalacji napięć społecznych i polaryzacji poglądów politycznych obywateli. Grecki obywatel nie tylko wie, że musi poddać się surowej dyscyplinie finansowej, ale wie też, że działania podejmowane w celu jej realizacji stawiają go w pozycji „głupiego Barba-jorgosa”, którego tępy upór należy złamać. Takie traktowanie wywołuje sprzeciw i usztywnia stanowisko wielu dumnych ze swego dziedzictwa historycznego Greków, którzy nadal za swój wkład w rozwój Europy, całkiem serio, uważają dokonania swoich antycznych przodków. Mimo że coraz większy odsetek młodych Greków i Greczynek zdobywa wyższe wykształcenie i może pochwalić się całkiem imponującym dorobkiem zawodowym, dla wielu z nich nie ma możliwości zatrudnienia na dzisiejszym rynku pracy w Grecji. Konieczność przeprowadzenia reform uderzyła we wszystkie grupy społeczne i zawodowe, bez względu na wiek, ale za to z wyraźnym uzależnieniem od płci. To kobiety w pierwszej kolejności straciły pracę, dostęp do opieki socjalnej i świadczeń, a także poniosły konsekwencje zmian wynikających z nowych obciążeń budżetów domowych związanych z koniecznością płacenia coraz wyższych podatków. Bez względu na wiek czy status to one odczuły ciężar odpowiedzialności za swoje dzieci, partnerów i rodziców. Im w udziale przypada tradycyjna rola organizowania życia domowego i sfery prywatnej, aby destrukcji nie uległo i tak coraz bardziej zmęczone społeczeństwo. Zadaniem kobiet, ponownie, stało się

nie tylko sprawienie, aby rodzina, jako instytucja, mogła funkcjonować, nieraz w skrajnie trudnych ekonomicznie warunkach, ale także aby tam, gdzie niewydolne stało się państwo, mogły pojawić się oddolne działania pozwalające na przetrwanie najtrudniejszego czasu kryzysu. To one zajęły się organizacją samopomocy dla chorych, niemogących poradzić sobie w coraz cięższych warunkach specjalnych, podjęły się też walki politycznej przeciwko dotychczasowym działaniom greckiego establishmentu. Zajmują się najbliższymi – rodziną i znajomymi – angażując się równocześnie w bieżącą aktywność na najniższym szczeblu społecznej organizacji.

Obecna sytuacja w Grecji nie pozwala na realną ocenę, jak długo potrwa sam kryzys i kiedy przestaną być odczuwane jego najbardziej uciążliwe społecznie konsekwencje. Niemniej jednak tak długo, jak będzie on trwać, sytuacja kobiet będzie się coraz bardziej komplikować. Dla wielu Greczynek będzie to czas stagnacji i regresu społecznego, dla innych moment do podjęcia kolejnej walki o wpływy na kształt sceny politycznej i życia publicznego Grecji.